

Theoretische uiteenzetting over de opkomst en stagnatie van de Nederlandse veehouderij.

SP-Fractiemedewerker Noord-Brabant RO, Milieu en Landbouw: Ramon
Boersbroek

September 2012

De levensvatbaarheid van de Nederlandse veehouderij

Abstract.

Tegenwoordig is de Nederlandse veehouderij een belangrijke economische kracht. De sector heeft een gezamenlijke waarde van 8.5 miljard euro (LNV, 2010). Toch de sector onder druk. Het gevolg, veel kleine en middelgrote ondernemers moeten noodgedwongen stoppen.

In deze uiteenzetting staan de volgende zaken centraal: welke ontwikkelingen liggen nu ten grondslag aan de opkomst en stagnatie van de veehouderij? En welke ontwikkelingen hebben de levensvatbaarheid van de Nederlandse veehouderij beïnvloed? Daarbij staat niet één specifieke veehouderij sector centraal maar algemene ontwikkelingen die de veehouderij hebben beïnvloedt.

Het eerste deel van de uiteenzetting omschrijft het begrip en de geschiedenis van de Nederlandse veehouderij. Het tweede deel gaat in op de schaalvergroting binnen de veehouderij als gevolg van marktliberalisering. Het derde deel gaat in op de machtsverhoudingen en regievoering in de veehouderij en het vierde deel omschrijft de afzetmarkt in relatie tot de voedselketen. Het vijfde deel gaat in op de schaalvergroting en de maatschappelijke gevolgen voor het platteland. Tenslotte is de huidige economische crisis vergeleken met de crisis uit de jaren dertig, wat betekende de crisis in de jaren dertig voor de boerenondernemer toen en wat betekent de crisis nu?

De opkomst en stagnatie van de Nederlandse veehouderij (1880-1940)

Het begrip veehouderij

Juridisch gezien omschrijft het Ministerie van I&M de bedrijfsvoering van een ‘veehouderij’ als: “een inrichting bestemd voor het fokken, mesten, houden, verhandelen, verladen of wegen van dieren” (I&M, 2011). Het begrip is zeer rekbaar want, het gaat namelijk over alle inrichtingen waar dieren worden gehouden van een grote stal tot ‘hobbymatig’ kippenhok. Het paper gaat in op de professionele manier van bedrijfsvoering en niet in op het ‘hobbymatig’ houden van dieren. In de beroepsmatige veehouderij ofwel het ondernemen voor levensonderhoud zijn de volgende sectoren te onderscheiden: koeien, kalveren en melk, pluimveehouderij en eieren, geiten en schapen, nertsen, paarden en konijnen (LNV, 2010). Deze sectoren hebben op het gebied van nijverheid, productie en afzet andere ontwikkelingen doorgemaakt. Enkele algemene ontwikkelingen hebben echter bijgedragen aan een essentiële verandering van bedrijfsvoering voor alle sectoren binnen de Nederlandse veehouderij. De nadruk van het paper ligt dan ook op de algemene ontwikkelingen in de veehouderij die de opkomst en stagnatie van de veehouderij hebben beïnvloed.

Een sector in ontwikkeling

Een historische uiteenzetting van de Nederlandse veehouderij kan helpen hedendaagse ontwikkelingen te verklaren. In een periode van zestig jaar (1880-1940) verandert de bedrijfsvoering door mechanisering en de eerste vormen van globalisering.

De traditionele bedrijfsvoering aan het einde van de 19^e eeuw bestaat uit een gemengde bedrijfsvoering. Een gemengde bedrijfsvorm is het houden van verschillende dieren samen met het produceren/verbouwen van plantaardige producten. De verschuiving van een hogere opbrengst voor dierlijke producten en minder voor plantaardige producten veranderde prioriteiten in de productie (Renes, 2010). Het gemengd bedrijf wat aan het einde van de 19^e eeuw vooral in dienst stond van de akkerbouw, werd omgevormd naar een bedrijfstype waarbij - andersom - de akkerbouw juist in dienst kwam te staan van de veehouderij, voornamelijk de melkvee- en varkenshouderij (Bieleman, 2009). Deze gemengde agrariërs waren vooral gevestigd op de zandgronden. Deze gronden waren na bewerking van

meststoffen geschikt voor plantaardige akkerbouw. In agrarische termen noemt men dit een grondgebonden veehouderij, dit zijn bedrijven die afhankelijk zijn van de vestigingslocatie; bijvoorbeeld een bepaalde grondsoort. Deze grondgebonden bedrijven werden (en worden) gekenmerkt door eigen kringloop van productie en mest, weiden van dieren (bij melkveehouderij) en het beheer van de groene ruimte (CLM, 2004). Kortom het grondgebonden gemengde bedrijf.

In 1500 werkt een kwart van de Nederlandse bevolking in de agrarische sector (gemengde bedrijfsvoering), twee derde van de Nederlandse bevolking in de industrie en één vijfde van de beroepsbevolking in de dienstensector (Zanden, 2003). De agrarische sector kenmerkt zich in 1500 al door een relatief lage arbeidsintensiviteit ten opzichte van andere sectoren. In de periode tussen 1880 en 1940 neemt de arbeidsintensiviteit nog verder af door mechanisering binnen de agrarische sector. De opkomst van landbouwvoertuigen en machines maakt het bedrijfstype aanzienlijk intensiever qua productie en verlaagt de arbeidsintensiviteit. Door deze ontwikkeling is met hetzelfde landbouwareaal minder arbeidskracht nodig. De kosten voor loonarbeid en productie verschuiven ten gunste van de boer (Bieleman, 2009). De kansen voor economische zelfstandigheid van de individuele boer neemt toe in de jaren dertig. Tot de jaren dertig ontstaan zo steeds meer boerenbedrijven.

De stagnatie in de Nederlandse veehouderij

De periode 1880 tot 1920 wordt gekenmerkt door laissez faire. Dit kan letterlijk vertaald worden als “op zijn beloop laten”. In het begrip wordt vaak verwezen naar vrijheid binnen het economisch systeem. Deze periode kenmerkt zich dan door vrijheid van productie, verkeer en kapitaal en heeft een open karakter (Nayyar, 1995). Nayyar (2006) omschrijft dat proces van laissez faire als definitie van samenhang en integratie in de wereldeconomie (Nayyar, 2006), ook wel gebruikt als het begrip globalisering of mondialisering. De betrokkenheid van de Nederlandse veehouderij op de internationale wereldhandel is tussen 1880 en 1940 beperkt tot een lichte export naar Duitsland. De export loopt terug door protectionistische maatregelen van andere landen maar dit is niet de grootste oorzaak voor de crisis in de Nederlandse veehouderij. Dit is de afname van waarde van plantaardige en dierlijke producten. De industrialisatie en opkomst van mechanisering verandert de vraag en aanbod van de wereldeconomie. In de VS neemt het aantal arbeidsplaatsen in de agrarische sector in dertig jaar (1900-1930) met twintig procent af en het aantal landbouwvoertuigen tussen 1930-1940 met 300% toe (Dimitri et al: 2005). Het gevolg van mechanisering is merkbaar in de jaren

twintig wanneer door overproductie plantaardige en dierlijke landbouwproducten snel waarde verliezen. Het waardeverlies van producten (sneller dan ooit) heeft wereldwijd een lagere omzet van boeren tot gevolg. De verdere gevolgen waren schulden bij de boeren, problemen bij de banken en massa-ontslagen (Thijssen, 1932). Dit is niet alleen merkbaar in de Amerikaanse veehouderij maar ook in veel andere ‘Westerse’ landen. In de Nederlandse veehouderij kelderden vooral de visprijzen maar ook groenten en fruit werden doorgedraaid. Daarnaast is in Nederland een afname in de agrarische kavelprijzen, welke in tien jaar tijd halveren. Het rijk stelt als maatregel de landbouwcrisiswetgeving op wat bestaat uit ondersteuning van opbrengstprijzen, remmen van import en beperkte productie.(LEI agri-monitor, 2009).

In het kort

In het kort kan worden vastgesteld dat mechanisering een grote invloed heeft gehad bij de opkomst van de Nederlandse veehouderij. Door een verschuiving van meer productie met minder arbeidskracht konden tussen 1880 en 1920 meer bedrijven ontstaan en/of groeien. De rendabiliteit van de sector werd daarnaast vergroot door een waardevermeerdering van dierlijke producten. De kansen voor economische zelfstandigheid van individuele boeren nemen dan ook toe tot de jaren dertig en zo ontstaan veel boerenbedrijven. In de crisisjaren komt hier verandering in door overproductie met als gevolg waardeverlies van dierlijke producten, waardeverlies van kavelprijzen en een afname van export.

Schaalvergroting na de Tweede Wereldoorlog

Een groei in het productieproces

De hogere productie door moderniseringsprocessen en een hogere export door globaliseringsprocessen vergroten het optimisme in de sector en stimuleren de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse veehouderij na de Tweede Wereldoorlog. De modernisering van de veehouderij en de toenemende concurrentiepositie maakt dat een constant tegen elkaar concurrerend systeem ontstaat om zoveel mogelijk productie van ruwe materialen te vervaardigen. Dit wordt ook wel eens de klassieke benadering van ontwikkelingsprocessen genoemd (Potter, 2006). Een zo groot mogelijke afzet van dieren betekent een afname van de kostprijs per dier. Het dier als een product dat steeds goedkoper wordt, is vooral ten gunste van de retailer. Het aanwenden van productiemiddelen en consumptie komt na de Tweede Wereldoorlog in een stroomversnelling waarbij de productie steeds verder wordt opgevoerd. De prijzen, hoeveelheden, informatie en prikkels moeten in een steeds korter wordende periode worden verwerkt om de concurrentie iedere keer een stap voor te zijn (Williams, 2000). De kosten en opbrengsten worden marginale factoren die van dag tot dag veranderen en worden beïnvloed door diverse situaties en gebeurtenissen.

De internationale positie (export) van de Nederlandse veehouderij groeit tot een van de sterkste in de Europese markt (Bielemans, 2009). Daar liggen ook geografische factoren aan ten grondslag namelijk de gunstige geografische ligging van Nederland en de hoge mate van aanpassingsvermogen van ruimte ten gunste van de economie. De ligging van Nederland aan zee is gunstig voor de aanvoer van veevoer. Veevoer wordt voornamelijk geïmporteerd omdat het aantal hectare grond in Nederland te klein is om een volledig gesloten kringloop van productie te hebben. Het kleine aantal ha landbouwareaal wordt in Nederland na de Tweede Wereldoorlog vergroot door het opnieuw geschikt maken van gronden aangetast door indunatie en het inpolderen van land (Kromhout, 2011).

Een grote ontwikkeling is de stijging van welvaart na de Tweede Wereldoorlog welke gepaard gaat met stijgende lonen. De arbeidskosten van de boer gaan omhoog maar eveneens neemt de vraag naar vlees toe als gevolg van een grotere koopkracht in Nederland en de West-Europese exportlanden. Vlees was voor de oorlog vooral een luxeproduct. De grote vraag naar

productie wordt opgevangen door mechanisering en schaalvergrotingsprocessen (Hermans, 2003). De productiegroei in de jaren zestig lijkt ongehinderd door te gaan.

Stimuleringsmaatregelen en overschotten in de veehouderij

De toename van productie in de veehouderij is niet los te zien van de 'effectieve' samenwerking en stimuleringsmaatregelen van de overheid (nationaal) en het bedrijfsleven. Dit heeft volgens het neoklassieke principe geleid tot een synergie en verwevenheid tussen de markt en de overheid. In eerste instantie blijven de pluimvee- en rundveehouderijen achter op de melkveehouderijen maar in de jaren zestig groeien ook deze sectoren ongekend snel. De melkveehouderij groeit het snelst en profiteert in de jaren zestig van het EG (Europese Gemeenschap) beleid. De common agricultural policy had doelstellingen als verhogen van productiviteit, investeren in innovatie, verzorgen van redelijke voedingsprijzen en stabiliseren van de markt. Het EG beleid zorgde voor een verschuiving van een landelijk landbouwbeleid naar een integraal Europees landbouwbeleid. Het EG beleid had ook nadelen doordat de stimuleringsmaatregelen niet beschikten over het juiste beheer-mechanisme ter voorkoming van overschotten, waardoor een groot probleem ontstond. In de zuivelbranche was het gevolg een overschot aan boter (ook wel de boterberg genoemd) en melk (de melkplas) (NPS, 1995). De overschotten betekenen lagere opbrengsten voor de boerenondernemer terwijl innovatie en kapitaalintensiviteit de kosten stegen. Veel ondernemers zijn genoodzaakt om over te gaan tot leningen omdat schulden oplopen. De landelijke overheid speelt een rol bij het stimuleren van leningen bij banken om de financiële tekorten op te vangen. Dit heeft grote gevolgen voor de bedrijfsvoering van veel ondernemers omdat de leenstructuur verandert van een familiegerichte leenstructuur naar een institutionele leenstructuur. Daar zal verder op in worden gegaan in de volgende paragraaf.

Ontwikkelingen in de bedrijfsvoering

In de periode 1950 tot 1970 vindt een grote transitie plaats in de bedrijfsvoering van de veehouderij. De bedrijfseconoom Renkema (1986) omschrijft het als de afweging van keuzehandelingen die de agrarische ondernemer moest verrichten met betrekking tot de organisatie van de productie, de financiering en de aan- en verkoop van productiemiddelen en producten, teneinde zijn doelstellingen te kunnen verwezenlijken onder gegeven verwachte omstandigheden. In de uiteenzetting van Karel (2003) gaat hij in op de keuze die gezinnen

moesten maken in de bedrijfsvoering: “Een agrarische gezinsstrategie stelt zich ten doel het bedrijf in stand te houden voor de toekomstige opvolger. Een agrarische ondernemersstrategie is gericht op winstmaximalisatie welke zich kenmerken door rationalisatie en specialisatie van bedrijfsgerichte activiteiten en een marktgerichte houding. In plaats van een streek- en familie gerichte houding groeien organisatorische netwerken waardoor de boer gelieerd wordt aan bovenlokale en regionale netwerken” (Karel, 2003). De voedselketen globaliseert, en aangezien veel boeren nog niet volgens de best beschikbare technieken van die tijd produceerde maar wel steeds vaker overstapte kwamen er steeds meer grote bedrijven. De best beschikbare technieken vereisten grote investeringen voor de ondernemers. De effectieve inrichting van stallen en nieuwe innovatie betekende meer productie maar ook meer kosten. De innovatie gaat hand in hand met een toenemende kapitaalintensiviteit in de sector. Leningen werden als noodzakelijk gezien in de concurrentiestrijd en de wedloop voor meer productie. Een continu proces waarbij fabrikanten van technieken als machines en effectieve inrichting van bedrijfsstallen steeds meer nieuwe technieken op de markt brengen. De grote ontwikkeling in de bedrijfsvoering is de verschuiving van een bestaansverwerving van families naar een bedrijfsvoering dat bestaat uit een streven naar zoveel mogelijk winstmaximalisatie.

Minder bedrijven meer productie

De grotere arbeidsproductiviteit, toename van moderniseringsprocessen, globaliseringprocessen en een betere internationale concurrentiepositie hebben als gevolg dat veel veehouderijen fors zijn gegroeid vanaf de Tweede Wereldoorlog. De neoklassieke economie zoals eerder omschreven die zich richt op het bepalen van prijzen, geleverde goederen en diensten door middel van vraag en aanbod neemt toe door een grotere export van de Nederlandse veehouderij. Zoals eerder omschreven in de introductie van deze uiteenzetting nam het aantal bedrijven af terwijl de productie bleef stijgen. In de jaren tachtig en negentig groeit de veestapel snel. Het aantal dieren op een boerenbedrijf of het totaal aantal boerderijdieren over verschillende bedrijven in een bepaalde regio wordt de veestapel genoemd. Voor het begrip ‘veestapel’ bestaan verschillende definities maar met ongeveer de gelijke strekking namelijk dat het gaat om de formeel geregistreerde dieren. Halverwege de jaren negentig neemt het aantal melkveehouderijen met 80% af en het aantal varkenshouderijen met 90%. In de afgelopen tien jaar verdwijnt van de overgebleven varkensbedrijven nog eens 46%. De rundveehouderijen nemen in tien jaar met 39% af. Het

aantal grote bedrijven (met meer dan het gemiddeld aantal dieren) stijgt juist tussen 2005 en 2010 met 242 bedrijven (CBS, 2011). De veestapel blijft groeien en de opkomst van de zogeheten megastallen of veefabrieken worden steeds meer zichtbaar. De term ‘megastal’, door sommigen als populistisch bestempeld, wordt door de regel heen veel gebruikt in hedendaagse taal en beleidsstukken, maar heeft niet één definitie. Staatssecretaris Bleker heeft te kennen gegeven in 2012 met een definitie te komen gehanteerd door het Ministerie van Economische Zaken, innovatie en Landbouw (2012). De overheid wil grenzen definiëren binnen het begrip ‘megabedrijf’ om beleid hierop te kunnen implementeren en grenzen op te leggen aan de groei. Daarnaast zijn al definities van ‘megastal’ gehanteerd als 205 koeien of 7.500 vleesvarkens (Kennisinstituut Alterra, 2011). De Raad voor het landelijk gebied stelt dat 160.000 legkippen, 320 melkkoeien of 12.500 varkens een ‘mega’ bedrijf is. Milieu- en actie oriënterende groepen stellen dat dit bedrijven zijn met ongeveer 5.000 kippen

Het eerder omschreven gezinsbedrijf, gebaseerd op bestaansverwerving en gericht op traditionele kleinschalige productieprocessen en niet op winstmaximalisatie, kan steeds moeilijker meekomen in de concurrentiestrijd. Daarnaast is dit ook merkbaar in de werkgelegenheid in de sector. Werkt in de jaren vijftig nog een kleine 20% van de beroepsbevolking in de landbouw, rond 1990 is dit nog maar 4%. In de gehele sector (akkerbouw en veeteelt) verdwijnen tegenwoordig acht bedrijven per dag (Landbouwleven, 2011). In het vervolg van het paper zal verder in gegaan worden op de neoliberale marktbenadering in de veehouderij en de voorwaarden die marktpartijen scheppen waardoor veel ondernemers het gevoel krijgen dat schaalvergroting noodzakelijk is.

Machtsverhoudingen en marktgerichte regievoering

Zoals eerder vermeld heeft een ‘effectieve’ samenwerking door stimuleringsmaatregelen van de overheid (nationaal) ten gunste van het bedrijfsleven (Europese Unie) geleid tot synergie en verwevenheid. Dit heeft een sterke concurrentiepositie opgeleverd maar tegelijkertijd ook een sterke afhankelijkheid van de individuele boerenondernemers ten opzichte van de grote marktspelers.

De toename van een hypothetisch nutsdenken waar de markt centraal staat heeft tot een prijsbepaling geleid welke sterk door marktpartijen is beïnvloed. De verwevenheid tussen coöperaties, financiële instellingen en de politiek is dan ook groot en cliëntelisme de afgelopen decennia toegenomen.

De banken, slachterijen, zuivelfabrieken en nog vele partijen spelen een belangrijke rol in het stimuleren van grootschaligheid. In deze paragraaf zal de rol van deze partijen worden toegelicht aan de hand van de opkomst van het organisatiewezen in de veehouderij, de afhankelijkheid van individuele boerenondernemers ten opzichte van de grote marktpartijen en tenslotte de gesloten economische cirkel van belangen.

De opkomst van het organisatiewezen, het groene front

In 1840 was in Nederland nauwelijks een spoor van organisatie te bekennen in de akkerbouw en veehouderij. Een eeuw later was bijna iedere boer (of tuinder) lid van een organisatie. In de veehouderij is dit vaak in de vorm van een coöperatie. Een coöperatie wordt meestal omschreven als een groep mensen die productiefactoren in gemeenschappelijk bezit hebben en gezamenlijke activiteiten verrichten om de belangen van een groep te waarborgen. Rommes (2009) omschrijft in “De bouwstenen van het boerenbolwerk” de opkomst van de landbouwcorporaties en de groei van een machtig netwerk welke ook wel het boerenbolwerk of Groene Front werd genoemd. In het verleden sloten veel boeren zich aan bij een coöperatie uit politieke, culturele of sociale redenen (Rommes, 2009). De coöperaties gingen verder dan alleen een gezamenlijk inkoopbeleid. De boeren konden meepraten over de visies van coöperaties, de manier van werken en op welke manier een coöperatie dienstverlenend kon zijn voor de individuele boerenondernemer. De LTO (land en tuinbouw organisatie) was een algemene belangenbehartiger en de Rabobank een financiële instelling die voor de arme

boeren opkwam. Zo ontstonden verschillende organisaties die gespecialiseerd waren in landbouw gerelateerde activiteiten ter ondersteuning van individuele boeren in specifieke sectoren. Dit waren bijvoorbeeld coöperaties in boter-, aardappel-, -voeder of meelfabrieken. Dit zijn tegenwoordig ook ondernemingen als Interpolis, CHV Landbouwbelang en de Greenery (MKB, 2011). Daarnaast werden door coöperaties vaak sociaal maatschappelijke activiteiten georganiseerd. De afgelopen decennia is de rol van de coöperatie verschoven van een dienstverlenende functie naar een ondersteunende economische rol.

Economische afhankelijkheid van coöperaties

De verschuiving naar een marktgerichte oriëntatie van de coöperaties heeft een economische afhankelijkheid van de individuele boer teweeggebracht. Dit is te verklaren aan de hand van drie ontwikkelingen.

De eerste ontwikkeling is de afhankelijkheid van leningen. In feite zijn boeren gewone ondernemers maar schaalvergroting in de sector heeft zijn gevolge voor de financiering. Jan Douwe van der Ploeg, hoogleraar in de rurale sociologie in Wageningen, over schaalvergroting en leningen in de veehouderij (van der Ploeg, 2003): “Boeren ontwikkelen hun bedrijven in de loop van de tijd *anders* dan niet boeren- ondernemers. Bij de eerste voltrekt bedrijfsontwikkeling zich als een geleidelijk, maar doorgaand proces van intensivering, de productie per arbeidsobject wordt geleidelijk aan verbeterd, waarbij kwantiteit en kwaliteit van de ingezette arbeid doorslaggevend zijn. In het ondernemerspatroon, daarentegen, structureren de betrokkenen de bedrijfsontwikkeling vooral als een doorgaand, soms zelfs abrupt versneld proces van schaalvergroting: het aantal arbeidsobjecten per arbeidskracht wordt zoveel mogelijk opgevoerd (en/of de ingezette arbeid wordt sterk verlaagd). Het overnemen van nieuwe technologieën is essentieel om leningen op te nemen teneinde om snel te expanderen in relatie tot abrupt snelle processen van schaalvergroting” vervolgt van der Ploeg. De boerenleenbank (Rabobank) slaagde erin het spaargeld van veel plattelandsbewoners aan te trekken en daarmee leningen aan boeren en tuinders te verstrekken (Rommes, 2009). In totaal staat 59,4 miljard euro aan agrarische leningen uit bij de Rabobank (2008). Van der Ploeg (2003) stelt dat het ondernemen in de veehouderij kwetsbaar is in tijden van een economische crisis waardoor kredietverstrekking beperkt wordt. Deze stelling lijkt gezien de huidige economische situatie terecht (2011). De Rabobank is in het paper als voorbeeld genomen. De Rabobank speelt een grote rol speelt bij

het totaal aantal uitstaande leningen. In het Agrarisch Dagblad (AGD, 2011) staat dat banken leningen tegenwoordig steeds vaker afwijzen omdat bedrijven een slechte kredietwaardigheid hebben, gebrek aan eigen kapitaal hebben en een onvoldoende onderpand. Dit geeft aan dat een lening vaak alleen te krijgen is wanneer een bedrijf bestaat uit een minimum van een x-aantal dieren, hectare en omzet. Dit kan in strijd zijn met de eigenlijke plannen van een boer, echter de keuze om wel of niet mee te gaan in de schaalvergroting is door de genoemde voorwaarde vaak geen vrije keuze. In crisistijd zitten veel boeren immers in de schulden. Andere boeren die geen lening krijgen, worden veelal in het voortbestaan bedreigd of moeten noodgedwongen stoppen. De kleine en middelgrote bedrijven die wel bestaansrecht behouden worden meestal beperkt in de keuze van bedrijfsvoering omdat deze in grote mate weer afhankelijk zijn van een x aantal af te leveren producten aan coöperaties en retailers.

Deze afhankelijkheid van de grote coöperaties en retailers is de tweede ontwikkeling. De vlees en zuivelverwerkers hebben grote belangen bij een hoge productie van de aangesloten boeren. Hoe meer producten op de markt des te lager de inkoopprijs. De United States

Department of Agriculture (USDA) gebruikt de volgende definitie: “A cooperative is a user-owner and user-controlled business that distributes benefits on the basis of use”. Deze definitie sluit aan bij de huidige coöperatie die van een dienstverlenende naar een economisch ondersteunende rol is verschoven. De grote afname van coöperaties is bepalend voor de stukprijs. Traditioneel is de voedingsmiddelenindustrie gericht op schaalvoordeel en standaardproducten. Bulkproducten betekent een grote invloed op de marktprijs. De niet aangesloten boeren kunnen steeds lastiger gestandaardiseerde prijzen ontvangen waardoor een onzekere inkomensverwachting ontstaat. De invloed is voelbaar door prijsschommelingen van dierlijke producten. Prijzen kunnen schommelen door ‘incidentele’ gebeurtenissen zoals een export- of transportverbod of bij uitbraak van dierziekten (Bont & Bolhuis, 2006), maar de algemene trend van de veehouderij is dat de prijzen voor de producten afnemen. Dit komt mede door veranderende marktstructuren en overproductie. Een traditionele samenkomst van handel en vraag en aanbod zoals op de veemarkt is tegenwoordig nauwelijks meer benoemenswaardig. Het grote verschil is de directe afzet bij de slachterijen waardoor prijzen ontransparant worden. De prijzen worden ondervangen door noteringen die een aantal belangengroeperingen en coöperaties wekelijks uitgeven en die door agrariërs als referentieprijs worden gebruikt. Bont & Bolhuis (2006) stellen dat de bepaling van vraag en aanbod van bijvoorbeeld enkele tienduizenden varkenshouders in de EU, reageren zonder beheermechanismen in productieaanbod. Dit heeft tot gevolg dat prijzen vaak schommelen of

‘kelderen’, denk aan de productieoverschotten die niet beheersbaar zijn. Daarin zijn overigens wel trends te ontdekken. In de cyclusperiode van jaren met hogere prijzen komt altijd een cyclusperiode van jaren met lagere prijzen. Programma’s van coöperaties in de veehouderij kunnen ondernemers helpen met de transitie van het bedrijf (Poorthuis, 2006) en beter voorbereiden op de jaren met laagconjunctuur. Daarvoor is echter vaak een gehele transitie van het bedrijf nodig die ook nog eens rekening houdt met de wensen van de tijd. Het probleem zit vaak bij de coöperaties die geen duidelijke programma’s hebben om organisatiestructuren te ondersteunen die vooruitlopen op duurzaamheid en andere vormen van bedrijfsvoering. Een voorbeeld is de discussie over diervriendelijker vlees en vaccinatie van dieren, maatschappelijk breed gesteund maar bedrijfstechnisch en organisatorisch vaak lastig te integreren in het beleid. De hogere kosten en de economische situatie m.b.t. de afzetmarkt wegen vaak zwaarder dan de belangen en wensen van een individuele boer (VILT, 2010). In de ontwikkeling van coöperaties en retailers is onderling ook een strijd gaande. De macht van de retailers (denk aan supermarkten) kwam steeds verder naar voren door steeds meer overnames in verschillende sectoren. Dit was in strijd met het belang van de Land en Tuinbouworganisatie omdat de coöperaties steeds meer een ondermijnende rol kregen. De zuidelijke tak van de LTO (Zuidelijke Land en Tuinbouworganisatie) begon bijvoorbeeld met investeren (aandelen) in grote bedrijven als VION foodgroup. De ZLTO heeft genoeg geld voor het investeren in de VION waardoor deze kon uitgroeien tot de grootste vleesverwerker van Europa en zo minder afhankelijk was van supermarkten (Pas, 2007). Zo blijven belangen van de coöperaties gewaarborgd en is de rol van supermarkten m.b.t. prijsbepaling van producten minder groot. In de vleessector is 40% van de managers het eens met de stelling dat moet worden ingegrepen om de macht van de VION te doorbreken (Distrifood, 2007). Veel slachterijen delen de zorg dat de vleesindustrie niet afhankelijk moet worden van één bedrijf.

De derde ontwikkeling is de afhankelijkheid van de politiek. De verwevenheid met de politiek is moeilijk aan te tonen en niet altijd even hard te maken. Kritiek komt vooral vanuit de politiek op medebestuurders. De functies als Minister, Wethouder, Statenlid of Raadslid gaat regelmatig gepaard met nevenfuncties die raakvlakken hebben met de agrarische sector. Zo hebben diverse politici boerenbedrijven, werken politici bij de Rabobank, de LTO, Agrifirms, en in het agrarisch onderwijs. De belangenverstrengeling is moeilijk aan te tonen maar geeft wel stof tot nadenken. Zo is de Hogere Agrarische School (HAS) in Den Bosch verbonden via een sluis met de Zuidelijke Land en Tuinbouw (ZLTO) organisatie.

Een gesloten cirkel van economische belangen

De omschreven ontwikkelingen zijn veelal bedoeld om de agrarische sector te verstevigen alleen zijn de verhoudingen schreef gegroeid. Ten faveure van aandeelhouders, commissarissen en andere invloedrijke organisaties en personen is het doel om de eigen sterke machtspositie te behouden. De coöperaties zijn zich meer gaan gedragen als multinationals. De concurrentiestrijd tussen retailers en coöperaties is vooral voor eigen winstmaximalisatie en niet voor de belangen van de individuele boer. Met betrekking tot het lot van alle oorspronkelijke dus als coöperaties gestarte bedrijven aangesloten boeren geldt momenteel het recht van de sterkste. Het clientelisme wordt in stand gehouden om de druk op grootschaligheid op te voeren. Dit uit zich in (1) lagere inkooprijzen voor coöperaties door hogere aantallen productie (2) de combinatie met het veilig stellen van kapitaal (aandelen etc.) voor belangenbehartigers in een concurrerende internationale economie en (3) de banken die grootschaligheid promoten voor meer leningen en zo dus meer rente kunnen innen. De financiële instanties, coöperaties en de politiek zijn gebaat bij grootschaligheid en om deze cirkel gesloten te houden. De machtsbalansen zijn dan ook scheef gegroeid en de regievoering is puur markt georiënteerd. In de voortdurende schaalvergroting en machtsconcentraties worden dan ook indirect machtsbalansen verstoord die moeilijk zijn te doorbreken (Londen, 1998). Het is daarnaast moeilijk voor individuele boeren om uit deze contracten met coöperaties te stappen i.v.m. de opzegtijd (Biesebeek, 2011). De individuele boeren hebben vaak geen keus; meegaan of noodgedwongen stoppen.

Een afzetmarkt van losse productiemiddelen. Van de boer, “the middle man” naar de consument

Dat de Nederlandse veehouderij uitgroeide tot een sector met een sterke internationale concurrentiepositie is mede te danken aan de grote export en de geografische ligging. De ligging van Nederland is gunstig voor aanvoer van veevoeder via de havens en de export van dieren via het achterland verder Europa in. Gezien het landbouwareaal is Nederland veel te klein voor een gesloten kringloop. Het zelf voorzien in de land-voer-mest kringloop is met de huidige gemiddelde schaalgrootte van bedrijfsvoering niet mogelijk. Dit wordt duidelijk aan de hand van ons dagelijks consumptiepatroon, de gemiddelde voetafdruk (footprint) van de Nederlander is 2.1 hectare. Willen we het beschikbare eten eerlijk delen met alle mensen in de wereld mogen wij per inwoner ongeveer 0.9 hectare claimen. Wanneer wij kijken naar het landbouwareaal van Nederland en de 2/3 export van dieren naar het buitenland dan produceren wij veel meer dan het Nederlandse landoppervlakte aan zou kunnen. Voor alles wat wij eten in Nederland, maar dus vooral ook produceren voor export, zijn grote delen land nodig. Deze gebruiken wij indirect ook in andere landen. In deze paragraaf zal verder ingegaan worden op het productieproces van de Nederlandse veehouderij en de externalisatie van productieprocessen.

Specialisatie in het productieproces.

Een belangrijke ontwikkeling in het productieproces is de specialisatie. De één produceert veevoeder, de ander regelt het transport, de ander mestafvoer en weer een ander de slacht. Dit heeft geleid tot externalisering van productieprocessen. Elke sector in de veehouderij heeft zijn eigen specialisatie. In de varkenshouderij zijn vermeerderingsbedrijven ontstaan waar biggen worden gefokt, fokbedrijven die moederdieren fokken en bedrijven die ouderdieren leveren voor fokbedrijven, de zogeheten topfokbedrijven. Zo ontstaat een heel proces van bedrijven die verdienen aan de varkenshouderij door zich te specialiseren. In de subparagraaf ‘een sector in ontwikkeling’ wordt de gemengde bedrijfsvoering omschreven waarbij grondgebondenheid het uitgangspunt vormt. De specialisatie in de varkenshouderij is een voorbeeld van niet-grondgebonden bedrijfsvoering. De varkenshouderij is een intensieve bedrijfsvorm die in tegenstelling tot de grondgebonden veehouderij niet afhankelijk is van de locatie (omgeving). Dit kenmerkt zich onder meer door vee dat niet buiten komt (WUR, 2010) en import van veevoeder van overal ter wereld. De veehouder produceert immers niet

meer zijn eigen veevoeder. Zo ontstaan situaties waar grondstoffen voor veevoeder uit Zuid-Amerika worden gehaald, de machinale technologie uit Europa komt en de afzetmarkt tot ver buiten Europa reikt. Door externaliseringsprocessen zijn vestigingsfactoren dus van minder groot belang. Het wonen en werken is bijvoorbeeld niet altijd aan elkaar gekoppeld of simpel gezegd ‘men woont niet altijd daar waar de stal staat’. De ontwikkeling van niet-grondgebonden bedrijven heeft bijgedragen aan een breed vestigingsklimaat en de groei van grootschalige veehouderijen in Nederland. Deze ontwikkeling is ook wel omschreven als natuur en omgeving die zijn losgekoppeld van het productieproces. “Ecologisch kapitaal speelt steeds minder een rol. Financieel kapitaal neemt de plaats van ecologisch kapitaal over: het vermogen om artificiële groeifactoren aan te kunnen kopen en te laten functioneren wordt doorslaggevend” aldus van der Ploeg (2004).

Verschuiving van inkomstenverdeling van de boer als gevolg van specialisatie

De losse productiemiddelen hebben geleid tot een andere inkomstenverdeling van boeren. De waardevermeerdering van een product wordt verdeeld in de verschillende specialisaties in het proces. In de traditionele veehouderij levert een boer slechts een ruw product af met een relatief lage waarde. De uiteindelijke prijs die de consument betaalt is een opsomming van toegevoegde waarde in het productieproces. Dat de individuele boer uiteindelijk een relatief lage waarde krijgt voor het product kan gevolgen hebben voor de bestaanszekerheid. In deze paragraaf is het begrip cost-price squeeze uitgelegd.

In de paragraaf ‘ontwikkelingen in de bedrijfsvoering’ is omschreven dat innovatie hand in hand gaat met een toenemende kapitaalintensiviteit in de sector. De boer maakt bijvoorbeeld meer kosten voor energiegebruik, technische- en milieuaanpassingen, en aanpassingen in het productieproces. De hogere kosten voor de boer in een situatie waarin deze niet wordt doorberekend wordt ook wel cost-price squeeze genoemd.

Wakker dier (2011) berekende in de varkenshouderij dat de prijs van varkenskarbonade tussen 1995 en 2008 van gemiddeld 6,35 euro naar 5,35 euro zakte. Terwijl de prijs, rekening houdend met de inflatie, had moeten stijgen naar 8,25 euro. De waardevermeerdering zit voornamelijk bij de brede winstmarges van de supermarkten welke voornamelijk zijn scheef gegroeid door het gestunt van retailers. De prijzen worden bepaald door vraag en aanbod. De consument bepaalt hierbij mede de prijs van dierlijke producten. Bij land- en

tuinbouwproducten is de consument nauwelijks gevoelig voor daling van prijzen. Bij vlees en vis is de consument gevoelig voor lagere prijzen en reageert daarop door meer vlees en vis aan te kopen (Bont & Bolhuis, 2006). De grote aantallen dieren (hoge productie) drukken de prijs van vlees. De consumptie is niet de enige factor van invloed op de vleesprijs. Zo wordt de vleesprijs onder meer bepaald door het voedsel van de dieren in de veehouderij. Dit is onder meer te zien bij graan voor vee welke duurder wordt door opwarming van de aarde en schaarste van graan doordat deze vaker als brandstof wordt gebruikt. Daarnaast speelt de grotere vraag naar graan een rol in relatie tot toename van welvaart op de wereld (The Economist, 2007). Een trend in de voederkosten is een stijging van de prijzen welke voornamelijk na 2006 en 2007 zijn ingezet. Dit is sterk merkbaar in de varkenshouderij (VarKens, 2007). De huidige prijzen voor veevoeder worden weergegeven in de varkenssector door het Biggenprijzenschema waar varkenshouders wekelijks een theoretische prijs krijgen. Bovendien krijgen boeren inzicht op de kostprijs van biggen en vleesvarkens op basis van actuele voederprijzen. In 2011 stegen deze kosten flink (Vilt, 2011). De Boerenbond publiceert in het maandblad van juli 2011 dat voederkosten ten opzichte van 2008 met vijf procent toenemen terwijl varkensprijzen met ruim tien procent afnemen. De trend van hogere voederkosten en daarbij ook vervoerskosten (brandstof/olie) is dan ook sectorbreed voelbaar in de veehouderij.

Minder opbrengsten, meer productie

Boeren zijn door de ontwikkeling van lagere opbrengst genoodzaakt meer te produceren waardoor schaalvergroting voor veel boeren een must is. Inmiddels neemt de weerstand binnen het productieproces (slagers, boeren, vleesverwerkers) tegen de dumprijzen van supermarkten steeds verder toe. Feit is dat in het proces boer en consument een waardesprong plaatsvindt bij de zogeheten “middle man” van (1) boer naar (2) vervoerder van (3) slachterij/vleesverwerker naar (4) de supermarkt en (5) inkomsten voor de coöperatie voordat het uiteindelijk de consument bereikt. De eerder vernoemde gesloten kringloop van land-voermest (gemengd bedrijf) staat in schril contrast met het hedendaagse productieproces van de intensieve veehouderij die niet-grond gebonden is. Het proces van opschaling, industrialisatie en mechanisatie heeft eenzijdig de aandacht gericht op productie-efficiëntie. Kritiek is naast een economisch slechte uitgangspositie vanuit de ‘kleine’ boer dat hiermee de individuele relatie van mens-dier verloren zijn gegaan en steeds meer als som van verdienste aldus de Jonge en Goewie (2000).

De druk van de consument om het productieproces te veranderen tekent zich af in de aanschaf van biologisch vlees, maar de consumptieve verandering op het geheel van het totaal aantal vlees dat wordt gegeten is gering. De consumptie van vlees is nog steeds stabiel op gemiddeld 43 kilo per jaar per persoon (CBS, 2010) De roep naar verandering komt tot nu toe voornamelijk doordat sociaal ruimtelijke problemen ontstaan op het platteland. Dit is omschreven in de volgende paragraaf.

Negatieve gevolgen van industrialisatie in de veehouderij

Zoals in de voorgaande paragrafen omschreven is de voedselketen geïndustrialiseerd en geglobaliseerd. Dit geeft een druk op het Nederlandse platteland waar schaarse ruimte vele eigenaren kent en boeren en tuinders zoeken naar nieuwe wegen in het spanningsveld tussen de eisen van de voedselketen en die van de lokale gemeenschap aan natuur en milieu (Klijn, 2007). De schaalvergroting heeft geleid tot negatieve bijeffecten als ammoniakuitstoot en stank, mestproblematiek, antibioticagebruik, bijdrage aan het klimaatprobleem door de uitstoot van broeikasgassen, biodiversiteitsproblemen via ontbossing voor veevoerproductie, landschapsaantasting, dierenwelzijns issues en dierziektes met soms humane problemen als gevolg (Wageningen UR, 2010). Daarnaast heeft het proces van schaalvergroting geleid tot een gefragmenteerd landschap (Frouws, 1998). Twee derde van het Nederlandse landschap bestaat uit landbouwgrond en dit heeft dan ook een grote impact op de dagelijkse leefomgeving. De verschuiving van ecologisch naar financieel kapitaal kan worden gezien als een industrialiseerbare ‘natuur’. Een gevolg was de ontkoppeling tussen bedrijfsactiviteiten op het platteland en activiteiten van bewoners, recreanten en van het ecologische systeem. Dit is mede versterkt door een lage arbeidsintensiteit in de sector welke heeft geleid tot het verdwijnen van de economische binding met het boerenbedrijf (van der Ploeg, 2004).

Kritiek op de schaalvergroting

In de jaren zeventig en tachtig ontstaat de eerste kritiek op de grootschaligheid van de intensieve veehouderij welke negatieve effecten heeft op de leefomgeving, milieu en het landschap (Bielemans, 2009). De beschikbare grond wordt schaars en de druk op de ruimtelijke ordening in het Nederlandse landschap groter. Minister Verburg van Landbouw en Visserij benoemt in een brief in 2008 aan de Tweede Kamer (passage): “In de naoorlogse jaren lag de nadruk op verhoging van de productie. In de jaren tachtig en negentig hadden we in Nederland echter de grenzen bereikt van wat ons milieu aankon. Bovendien kreeg ons land te maken met enkele grote uitbraken van dierziekten zoals varkenspest, aviariaire influenza en mond- en klauwzeer”.

In West-Europa heeft het verschil in inzichten over ‘hoe om te gaan met het platteland?’ en de vraag ‘welke activiteiten natuurlijke tradities zijn’ grote discussie opgeleverd en geleid tot wijvingen (Hoggart, 1995). Wijvingen tussen sociale dimensies, economische dimensies en

culturele dimensies (Frouws, 1998). Dit heeft onder meer geleid tot een roep naar een ander beleid. Nederland is momenteel het meest veedichte land ter wereld.

Het ontbreken van daadkrachtig beleid

Het besef van de negatieve ontwikkelingen is in de jaren tachtig en negentig echter gering geïmplementeerd in het landbouwbeleid. De opinie over het ‘tegengaan’ van schaalvergroting is niet omgezet in daadkrachtig beleid. Dit is wel geprobeerd met de reconstructiewet uit 2002 (VROM, 2002) waarbij scheiding tussen verschillende zones als uitgangspunt is genomen. Drie zones en een integraal beleid waarbij natuur, recreatie, water en leefbaarheid van dorpen centraal staan voor een bewoonbaar en vitaal platteland. Het in 2005 vastgestelde beleid is veel bekritiseerd omdat het beleid niet slaagde de verrommeling van het platteland tegen te gaan en de groei in de intensieve veehouderij te remmen. Vele commissies hebben zich gebogen over dit beleid en een poging gedaan nieuw beleid op te stellen. De aanleiding van het opgestelde beleid was het voorkomen van de varkenspest in 1997 tegen uitbraak van zoönosen. Tussen 1997 en 2011 is de Nederlandse veehouderij nog regelmatig getroffen door zoönosen ofwel dierziekten. Aan de plotselinge uitbraken van verschillende ziektes zoals varkenspest, Mond- en Klauwzeer, vogelpest en de Q-koorts zijn hoge financiële kosten verbonden, daarnaast komt de volksgezondheid in gevaar en heeft het emotionele discussies en verdeeldheid opgeleverd in de politiek. Dit heeft mede belemmeringen veroorzaakt in de beheersing van de problematiek. Diverse onderzoeken spreken elkaar tegen, maar de indicatie is dat grote dieraantallen invloed hebben op de uitbraak van zoönosen (Galama, 2005). Aanpassingen als luchtwassers en andere systemen die de uitbraak moesten voorkomen en die eveneens schadelijke zaken als fijnstof moesten reduceren, zijn niet of nauwelijks succesvol gebleken.

De overheid heeft ook geprobeerd het aantal dieren te verminderen door een dierrechtensysteem. Het voormalige ministerie van LNV omschrijft het begrip als “Het dierrechtenstelsel is een systeem van productierechten dat is bedoeld om de hoeveelheid geproduceerde dierlijke mest te beperken. Er zijn grenzen gesteld aan het aantal varkens, kippen en kalkoenen dat een veehouder mag houden. Op die manier moet de hoeveelheid dierlijke mest afnemen”. Dit was tevens een milieu gerichte maatregel. De milieumaatregel en tevens economische beperking moest voor een kleinere veestapel zorgen maar in praktijk is het systeem niet waterdicht. Uit onderzoek van Peters (2011) blijkt dat de veestapel juist met

11% is toegenomen in Nederland. Een voorbeeld is de provincie Noord-Brabant waar de grootschalige veehouderij zich in Nederland concentreert. Daar blijkt dat de compensatieregeling van het dierrechtensysteem heeft gezorgd voor een toename van het aantal dieren. In het artikel in het Agrarisch Dagblad “Handel in dierrechten trekt wat aan” (2011) worden cijfers gegeven over de handel in dierrechten. In het artikel staat dat de dierrechten een (in)formele handel zijn geworden. Peters (2011) in het Eindhovens Dagblad: “vermoedens bestaan dat handig gebruik wordt gemaakt van latente rechten. Een boer die stopt, levert zijn rechten niet in, maar maakt ze te gelde”. Dit is de compensatieregeling waarbij het recht op een x aantal dieren kan worden doorverkocht wanneer een boer stopt of de dierrechten kunnen worden doorverkocht wanneer de gebruiksruimte van het aantal dieren niet volledig wordt benut. Voor de minder kapitaalkrachtige boeren is de mogelijkheid tot deze ‘privileges’ niet zo vanzelfsprekend als de kapitaalkrachtige boeren die veel dierrechten opkopen. De compensatieregeling heeft daarnaast een onevenredige geografische spreiding van de veestapel als mogelijk gevolg, omdat grootschalige kapitaalkrachtige bedrijven zich vooral bevinden in provincies als Gelderland en Noord-Brabant en de regeling provincie overschrijdend is. Daardoor kan de druk op sommige gebieden groter worden.

De weg van kwantitatieve productie naar kwalitatieve productie

Traditioneel is de veehouderij meer gericht op schaalvoordelen en standaardproducten. De roep om duurzaamheid in de veehouderij en de mogelijkheden tot een milieu- dier en mens vriendelijkere omgeving worden steeds luider. Wat is de rol van Nederland als exportland in een concurrerend systeem van landen die qua landbouwareaal een sterkere positie hebben? Moet Nederland verder opschalen als het om export gaat of inzetten op kwalitatieve onderscheidende productie binnen het afzetgebied Nederland? Dit zijn vragen die in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen. Vooralsnog zijn veranderingen beperkt maar ook de huidige veehouderij loopt tegen zijn eigen grenzen aan. Zelfs een woordvoerder van de Rabobank stelt eind 2011 dat het huidige verdienmodel morsdood is. In een rapport “op weg naar een duurzame veehouderij ontwikkelingen tussen 2000-2010” van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) staat een analyse van 2000 tot 2010 met de duurzaamheid in de veehouderij welke is ingezet volgens het PBL, maar traag verloopt. De verbeteringen zijn waar te nemen op het gebied van stallen en uitstoot van ammoniak en energiebesparing, echter grote innovaties zijn beperkt. Dierenwelzijn is slechts zeer beperkt verbeterd evenals het voorkomen van dierziekte. Vanuit een economisch markt en ondernemerschap perspectief

is de conclusie: “De concurrentie en de inkomens in de veehouderij lijken de afgelopen tien jaar niet wezenlijk te zijn veranderd. De inkomens van de Nederlandse veehouders hangen sterk samen met de kostprijs van hun productie. De kostprijs is concurrerend met die van andere Europese veehouders, maar hoog vergeleken met concurrenten buiten de Europese Unie (EU). De Nederlandse overheid en veehouderij streven vooralsnog naar levering van producten met een toegevoegde waarde, bestemd voor de welvarende Noordwest-Europese consumenten. In hoeverre deze strategie succes heeft, is nog niet duidelijk.”

Het daadwerkelijk toevoegen van waarde aan een product gaat vaak gepaard met een volledige hervorming van een bedrijfsproces (Darnhofer, 2005). Een boer gaat uitbreiden, heeft zich keurig aan de vergunningen gehouden, geïnvesteerd in ‘diervriendelijke’ stalsystemen en de nodige milieumaatregelen genomen maar wordt vaak ingehaald door de tijdsgeest. Daarnaast is wel de opgelegde druk van retailers aanwezig om het juiste product aan de markt te leveren voor een zo laag mogelijke kostprijs. Van legbatterij naar scharrelhuisvesting en van scharrelhuisvesting naar biologische inrichting, maar nog een lage prijs voor vlees. De mondige burger, gevoed door informatie van de gevaren van de veehouderij, wil serieus genomen worden en ziet juist die uitbreiding van de boeren buurman niet zitten. Het late ingrijpen door overheid en politiek bij de diverse dierziekte-epidemieën in de laatste 15 jaar heeft het vertrouwen van burger in overheid ernstig ondermijnd. De positieve voorbeelden zijn te noemen de multifunctionele landbouw, zorgactiviteiten op de boerderij, biologisch dynamische werkwijze etc. . Het neemt echter niet weg dat elk gebied zijn eigen problemen heeft, elke bewoner zijn eigen wensen en elke ondernemer zijn eigen plan in een wereld waar wij allemaal voedsel nodig hebben. Inmiddels lopen de spanningen op enerzijds voelt de plattelandsbewoner zich niet gehoord en anderzijds bestaat de frustratie van boerenondernemer voor het verdwijnen van draagvlak voor het vak.

De crisis toen en nu

Hoe diep de huidige crisis is en wat de gevolgen zijn is niet duidelijk. Alleen een vergelijking met het verleden is mogelijk. Een crisis is een crisis omdat het publiek erachter komt dat de werkelijkheid anders is dan men dacht. Stallen zijn groter dan men dacht, dieren worden anders gehouden dan men wist, het antibioticaverbruik blijkt nadeliger voor anderen dan eerder ervaren. Kortom, de verhalen tussen consumenten en tussen de experts lopen uiteen. (Krijn et al., 2007). Dit is dus ook een verschil tussen sociale gevoelens van de crisis en de fysieke financiële crisis. Daarbij speelt in de veehouderij ook nog de ecologische crisis mee. Deze crisis is veel groter dan in de jaren dertig of wordt althans zo ervaren. De huidige financiële economische crisis is lastig te vergelijken met die van de jaren dertig waarbij de koopkracht van de consument met 15 tot 20% achteruit ging tussen 1928 en 1933. De vraag is waar- en op welk punt wij ons bevinden van de crisis? Is de huidige situatie en de koopkracht minder slecht? En hoe meet je de koopkracht? Door interviews af te nemen, dan is de vraag of en in welke mate het gevoel van een crisis en het handelen van de consument elkaar beïnvloeden? De consumptie van vlees is al vele jaren stabiel.

De jaren dertig en heden

Zoals eerder omschreven liep in de jaren dertig de diversiteit in producten terug en werden export heffingen vanuit andere landen opgelegd. Een situatie die is veranderd sinds het gezamenlijke Europese landbouwbeleid. Bruchem (2009) toont op basis van cijfers uit 2009 en de jaren dertig een aantal opvallende verschillen. Bruchem: “De marges zijn tegenwoordig smaller, destijds omvatte de toegevoegde waarde bijna twee derde van de bruto productiewaarde tegenwoordig is dat nog maar 40%. Prijsveranderingen hebben daardoor een grotere impact voor de inkomens”. Een ander verschil dat Bruchem omschrijft is de ‘bemoeienis’ van de overheid. In de jaren dertig nam deze toe, tegenwoordig neemt deze af (m.u.v. milieumaatregelen en dierenwelzijn) en zijn stimuleringsmaatregelen ook beperkt.

Het begin van globalisering in de jaren dertig en de verder gevorderde Internationalisering van vandaag zijn niet te vergelijken. In de Europese Unie worden regelmatig zorgen uitgesproken over ontwikkelingen van hoge kosten voor naleving van de EU-regelgeving, de concurrentie uit minder ontwikkelde lage-lonenlanden, afhankelijkheid van minder ontwikkelde landen voor voedermiddelen, te lage prijzen voor boeren en recente hogere

graanprijzen op de wereld. (Europees Parlement, 2010). Deze ontwikkelingen zouden aanleiding moeten zijn voor het nemen van maatregelen aldus veel nationale regeringen. De beheers- en beschermmechanisme zijn door Internationalisering niet meer effectief op nationale schaal. Landen als Nederland hebben een hoge afhankelijkheid van deze processen door een groot exporterend land te zijn van dierlijke producten. De individuele boeren worden geconfronteerd met problemen op wereldschaal die tegenwoordig groter zijn dan alleen de afzet aan supermarkten.

Impopulariteit van het boeren ondernemen

Bij de levensvatbaarheid van de veehouderij speelt ook een andere ontwikkeling mee. Ben White, ruraal socioloog over de impopulariteit onder jongeren voor het boerenvak, (Volkskrant 2011): “In het onderwijs krijgen leerlingen van jongs af aan mee dat je moet streven naar een baan je met een wit overhemd achter een bureau kunt doen. Onderzoeken wijzen uit dat veel jongeren geen boer willen worden”. Dit lijkt van alle tijden maar de vaak hoger opgeleide jonge boeren in spé die wel willen starten hebben vaak moeite een bedrijf te beginnen. Door schaalvergroting is landbezit steeds meer in handen gekomen van inmiddels al grote bezitters van landbouwgrond, iets wat in de jaren dertig niet aan de orde was. De positie voor nieuwe ondernemers is door de ontwikkeling van Landgrab (agressieve manier van grondverwerving) verzwakt (Volkskrant, 2011). Een ander groot verschil met de jaren dertig is dat opvolgers in het verleden makkelijker waren te vinden. In het rapport “opvolgers gezocht voor het boerenbedrijf” (LEI, 2010) staat dat men op een overnametekort van 2.000 opvolgers in het jaartal 2008.

Conclusie

De centrale vraag in deze uiteenzetting: welke ontwikkelingen liggen ten grondslag aan de opkomst en stagnatie van de Nederlandse veehouderij en welke ontwikkelingen hebben de levensvatbaarheid van de veehouderij beïnvloed?

Mechanisering heeft een grote invloed gehad bij de opkomst van de Nederlandse veehouderij. Door een verschuiving van meer productie met minder arbeidskracht konden tussen 1880 en 1920 meer bedrijven ontstaan en of groeien. De rendabiliteit van de sector werd daarnaast vergroot door een waardevermeerdering van dierlijke producten. De kansen voor economische zelfstandigheid van de individuele boeren nam toe en zo ontstaan tot de jaren dertig steeds meer boerenbedrijven. In de crisisjaren komt hier verandering in door overproductie met als gevolg waardeverlies van dierlijke producten, waardeverlies van kavelprijzen en een afname van export.

De periode na de Tweede Wereldoorlog is vooral bepaald door een verandering in arbeidsproductiviteit, moderniseringsprocessen, globaliseringsprocessen en een toenemende internationale concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland. Dit heeft mede geleid tot schaalvergroting en tevens intensiever grondgebruik voor productie. Daarnaast heeft een ‘effectieve’ samenwerking van stimuleringsmaatregelen van overheid (nationaal) en het bedrijfsleven (Europese Unie) volgens het neoklassieke principe geleid tot een synergie en verwevenheid tussen de markt en de overheid. Samen met de goede geografische ligging van Nederland heeft dit de sector een grote impuls en slagkracht gegeven.

De innovatie in de veehouderij ging hand in hand met een toenemende kapitaalintensiviteit in de sector. Leningen worden als noodzakelijk gezien in de concurrentiestrijd en de wedloop voor meer productie. Een continu proces waarbij fabrikanten van technieken als machines en effectieve inrichting van bedrijfsstallen steeds meer nieuwe technieken op de markt brengen.

Het gezinsbedrijf gericht op traditionele kleinschalige productieprocessen en niet op winstmaximalisatie kan steeds moeilijker meekomen in de concurrentiestrijd.

De toename van een hypothetisch nutsdenken waar de markt centraal staat heeft tot een prijsbepaling geleid welke sterk door marktpartijen is beïnvloed. De economische afhankelijkheid van de individuele boer neemt steeds verder toe. Dit komt voort uit drie

ontwikkelingen namelijk van banken in de vorm van leningen en de eisen die hieraan worden gesteld, de druk van grote coöperaties en retailers op een hoge afzet van dieren voor een lage prijs en als laatste de verwevenheid en afhankelijkheid van de politiek. Het neoklassieke uitgangspunt van een tegen elkaar concurrerend systeem tussen boeren om meer ruwe materialen te vervaardigen en zo de kostprijs te drukken is gestimuleerd door de politiek, coöperaties en financiële instellingen. De financiële instanties, coöperaties, en de politiek zijn gebaat bij grootschaligheid en een gesloten cirkel van financiële belangen.

De omschreven ontwikkelingen zijn veelal bedoeld om de agrarische sector te verstevigen alleen zijn de verhoudingen schreef gegroeid. Ten faveure van de aandeelhouders, commissarissen en andere invloedrijke personen en organisaties is het doel de eigen machtspositie te behouden. Zo zijn de coöperaties zich meer gaan gedragen als multinationals. De concurrentiestrijd tussen retailers en coöperaties is vooral voor gericht op eigen winstmaximalisatie en komt niet ten gunste van de individuele boer. Boeren zijn door de ontwikkeling van lagere opbrengst genoodzaakt meer te produceren waardoor schaalvergroting voor veel boeren in de huidige bedrijfsvoering een must is. De boer ziet weinig inkomsten terug van de waardevermeerdering die plaats vindt door specialisatie in het productieproces terwijl vaste kosten van de boer stijgen, de situatie van Cost-price Squeeze.

Daarnaast is de voedselketen geïndustrialiseerd en geglobaliseerd. Dit geeft een druk op het Nederlandse platteland waar schaarse ruimte vele eigenaren kent en boeren en tuinders zoeken naar nieuwe wegen in het spanningsveld tussen de eisen van de voedselketen en die van de lokale gemeenschap aan natuur en milieu (Klijn, 2007). De schaalvergroting heeft geleid tot negatieve bijeffecten als ammoniakuitstoot en -stank, mestproblematiek, antibioticagebruik, bijdrage aan het klimaatprobleem door de uitstoot van broeikasgassen, biodiversiteitsproblemen via ontbossing voor veevoerproductie, landschapsaantasting, dierenwelzijnsissues en dierziektes met soms humane problemen als gevolg (Wageningen UR, 2010). De maatschappelijke druk is groot maar verandering en transitie in de veehouderij zijn tot nu toe beperkt vanwege de financiële situatie en het ontbreken van *mind change* en verantwoordelijkheden. Ecologisch kapitaal speelt in het marktdenken steeds minder een rol. Financieel kapitaal neemt de plaats van ecologisch kapitaal over: het vermogen om artificiële groeifactoren aan te kunnen kopen en te laten functioneren is doorslaggevend (Ploeg, 2004). Het late ingrijpen door overheid en politiek bij de diverse dierziekte-epidemieën in de laatste 15 jaar heeft het vertrouwen van burger in overheid ernstig geschaad.

De stimulering van de EU was in eerste instantie goed voor de Nederlandse veehouderij maar een doordacht systeem voor het opvangen van overproductie ontbrak. De beheers- en beschermmechanismen zijn door Internationalisering niet meer effectief op nationale schaal. Landen als Nederland hebben een hoge afhankelijkheid van export. De individuele boeren worden geconfronteerd met problemen op wereldschaal die tegenwoordig groter zijn dan alleen de afzet aan supermarkten. De internationale concurrentiepositie van Nederland is verzwakt en inkomens van Nederlandse veehouders hangen sterk samen met de kostprijs van productie. De kostprijs is concurrerend met die van andere Europese veehouders, maar hoog vergeleken met concurrenten buiten de Europese Unie (EU). De afweging tussen kwalitatieve onderscheidende productie met waardevermeerdering of meer bulkproductie is niet eenvoudig, gezien waardevermeerdering van een product vaak gepaard moet gaan met een volledige transitie van het bedrijf. De marges zijn tegenwoordig smal en de prijzen, hoeveelheden, informatie en prikkels moeten in een steeds korter wordende periode worden verwerkt om de concurrentie iedere keer een stap voor te zijn (Williams, 2000).

De huidige economische crisis is direct voelbaar voor veel veehouders, de marges zijn in verhouding met de jaren dertig smaller, destijds omvatte de toegevoegde waarde bijna twee derde van de bruto productiewaarde, tegenwoordig is dat nog maar 40%. Prijsveranderingen hebben daardoor een grotere impact op de inkomens van boeren.

Het antwoord op de centrale vraag welke ontwikkelingen ten grondslag liggen aan de financiële druk binnen de veehouderij is vijfledig: (1) Schaalvergroting in relatie tot kleine bedrijven die niet mee kunnen komen met de concurrentieslag; (2) de toename van economische afhankelijkheid van grote marktpartijen; (3) de impact van globaliseringprocessen versterkt door verslechtering van de huidige financiële situatie; (4) de hoge investeringskosten en tenslotte (5) schreef gegroeide machtsbalansen en regievoering die zijn voortgekomen uit een ongereguleerde marktwerking.

Dat elk gebied zijn eigen problemen heeft, elke bewoner zijn eigen wensen en elke ondernemer zijn eigen plan, in een wereld waar wij allemaal voedsel nodig hebben, maakt het complex. Een duurzame keten en kringloop vereisen een duurzaam verdienmodel. In de tussentijd is het lot van veel kleine- en middelgrote boerenondernemingen er één van noodgedwongen stoppen.

Literatuurlijst

AGD (Agrarisch Dagblad) 2011, Handel in dierenrechten trekt wat aan, 19 oktober 2011

Berkhout, P, Migchels, G. Werf vd A.K. Te hooi en te gras, Landbouw-Economisch Instituut Praktijkonderzoek Veehouderii Plant Research International, Den Haag/Lelystad/Wageningen, 2001

Bieleman, J. (2009) Een veranderende landbouw in een veranderend landschap, of van 'étage-bedrijf' naar hightech melk-veehouderij, RUG In: Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte / M.A.W. Gerding,, . - Groningen/Wageningen : NAHI, 2003 (Historia Agriculturae 33) - ISBN 9036717965

Biesebeek (2011) <http://www.tebiesebeek.nl/de-zuivelindustrie-is-in-beweging/> geraadpleegd op 17 oktober 2011

Bio Meter 2009 (2010) Cijfers en trends, biologisch covenant Gorinchem 2010

Bont, CJAM. Bolhuis, J. (2006) Zicht op agrarische prijzen, LEI Wageningen UR/Den Haag 2006

Bruchem, C. Landbouw in tijden van recessie: een vergelijking met de jaren dertig, Wageningen Universiteit, 2009

CBS (2010) thema veehouderij, geraadpleegd op 26 oktober 2011

CBS (2011) thema veehouderij, geraadpleegd op 26 oktober 2011

CLM (2004), Een defenitie van grondgebonden veehouderij, Utrecht juli 2004

Cuddy-Keane, M. (2003) Modernism, Geopolitics, Globalization, Modernism/modernity, Volume 10, Number 3, September 2003, pp. 539-558 (Article)

Darnhofer I, 2005. Organic Farming and Rural Development: Some Evidence from Austria. Sociologia Ruralis, Vol 45, No. 4, pp. 308-323.

Dimitri, C. Effland, A. Conklin, C. (2005) The 20th Century Transformation of U.S. Agriculture and Farm Policy, United States Department of Agriculture, Economic Information Bulletin Number 3

Distrifood (2007) Zorgen over dominantie van VION in vlees, geraadpleegt op 11

maart 2012. Eindhovens Dagblad (2011) Grootste toename varkens in ReuselDe

Mierden geraadpleegd op 2 november 2011

Friesland Campina Food (2011) <http://www.frieslandcampina.com/about-us/frieslandcampina-and-you.aspx> geraadpleegd op 30 oktober 2010

Frouws, J. (1998) contested redefinition of the countryside, analyse of rural discourse in The Netherlands, *sociologia ruralis* Volume 38, Issue 1, pages 54–68, April 1998

Galama, (2005) zijn opduikende zoonoses beheersbaar? *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, Vol. 149, p.680-684.

Hermans, R (2003),
http://www.hetvirtueleland.be/tento/index_tento.asp?ID=100110200&hoofdstuk=2,
geraadpleegd op
10 oktober 2011

Jonge de F.H., Goewie E.A., (2000) *in het belang van het dier*, van Gorcum Assen

Karel, A (2003) *De illusie van het maakbare platteland. Streekverbeteringen 1956-1970*, – *Historia Agriculturae*, 2009

Kromhout, B. (2011) *Cultuurgeschiedenis - Politieke geschiedenis De wederopbouw van Nederland*, *Historisch nieuwsblad* 2011-11-09

LEI, (2011) *opvolgers gezocht voor het boerenbedrijf*, Juni 2011 Wageningen UR, Den Haag

LEI-agrimonitor (2009) *Actualisatie ketenrendementen in de Nederlandse agribusiness: 2000-2009; Varkensvlees, zuivel, groente en fruit*, Wageningen Universiteit

LNV (2010) *De Nederlandse veehouderij in 2009*, Den Haag 2010

Londen, H (1998) *De waarde en waarden van concerns*, Van Gorcum 1998

Nayyar, D. 1995. *Globalization: the past in our present*. presidential address to the Indian Economic Association, reprinted in *Indian Economic Journal*, vol. 43, 1–18

Nayyar, D. (2006) *Globalisation, history and development: a tale of two centuries*, *Cambridge Journal of Economics* 2006, 30, 137–159

NPS (1995), *aflevering Na de oorlog: 1949 De lotgevallen van koe Meibloem*, 17 Januari

1995. Nilsson, L (1999) *The usage of veterinary antibacterial drugs for mastitis in cattle in Norway and Sweden during Preventive Veterinary Medicine* Volume 42, Issue 1, 30 September 1999, Pages 45-55

PBL (2010) *op weg naar een duurzame veehouderij, ontwikkelingen tussen 2000 en 2010*, Den Haag/Bilthoven 2010

Poorthuis, A. (2006) *De kracht van netwerkbenadering: een dynamische en inspirerende kijk op de organiserende samenleving*, Van Gorcum, Assen 2006

Rabobank (2007) position paper veehouderij, geraadpleegt op 28 oktober, 2011

Rabobank (2008)

<http://2008.interim.jaarverslagenrabobank.nl/downloads/Rabobank%20Groep.pdf>,
geraadpleegd op 25 oktober, 2011

Renes, H. (2010) Op zoek naar de geschiedenis van het landschap. Handleiding voor onderzoek naar onze historische omgeving, uitgeverij verloren

Renkema, J.A. De studie van het agrarisch ondernemerschap in perspectief (Wageningen 1986)

Rommes, R. (2009) De bouwstenen van het boerenbolwerk Landbouw en landbouworganisaties in Eemland 1850-1930, hoofdstuk 3 voor Amersfoort en omstreken
The economist (2007) <http://sargasso.nl/archief/2007/12/13/het-einde-van-goedkoop-vlees/>
geraadpleegd op 15 oktober 2011

Theo Thijssen, Het taaie ongerief. C.A.J. van Dishoeck, Bussum 1932

Van der Ploeg, JD. (2003) Over boeren en agrarisch ondernemen, van marx naar witchcraft, tijdschrift voor sociaalwetenschappelijk onderzoek van de landbouw, 18 (3) 166-178

VarKens (2007) <http://www2.vlaanderen.be/landbouw/downloads/volt/lara/lara5.pdf> geraadpleegd op 25 oktober 2011

Vilt (2011) http://www.vilt.be/Hoge_voederkosten_en_lage_varkensprijzen_houden_aan geraadpleegd op 25 oktober 2011

Vilt (2010) http://www.vilt.be/VION_mag_alternatief_biggencastratie_niet_verhinderen geraadpleegd op 15 oktober 2011

Volkskrant (2011) “ook arme jongeren willen niet boeren, 28 oktober 2011

VROM (2002) De reconstructiewet, 2002 Ministerie van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieu

Williams, OE. (2000) The new institutional economics: taking stock, looking ahead, Journal of Economic literature, September 2011 page 595-363

Wakker Dier (2011) <http://www.wakkerdier.nl/wakker-dier-persberichten/aantal-kiloknallers-gekelderd>
geraadpleegd op 26 oktober 2011

WUR (2007) over zorgvuldige veehouderij, veel instrumenten, Wageningen Universiteit 2007

WUR (2010) dimensies van groei in de veehouderij, Wageningen Universiteit Januari 2010

Zanden, JL. (2003) Op zoek naar de wortels van de moderne economie, ESB, 88e jaargang, nr. 4

